

Karen Horney over de psychologie van de vrouw

Inleiding

Als neo-freudiaanse dieptepsychologe legt Karen Horney (1885-1952) een sterke nadruk op het belang van sociale en culturele factoren voor de ontwikkeling van het individu. Met name de familieachtergrond wordt als de bepalende faktor beschreven in de genese van een neurose (Wilson, 1972). Waar dit aksent overduidelijk is in haar vele boeken en artikelen over ontstaan, structuur, verschijningsvormen en behandeling van neurosen (o.a. Horney, 1937, 1945, 1950), is het minder opvallend maar niettemin aanwezig in haar werken over de psychologie van de vrouw. Al haar artikelen met betrekking tot dit thema dateren uit de beginperiode van haar wetenschappelijke loopbaan, meer bepaald tussen 1923 en 1935. In die periode doceerde Karen Horney tot 1932 aan het Institut für Psychoanalyse te Berlijn, oa. over 'Psychoanalyse en gynekologie', en 'Frigiditeit en andere emotionele-seksuele kondities bij de vrouw' (Rubins, 1972). Ze publiceerde ondermeer 'Zur Genese des weiblichen Kastrationskomplexes' (1923), 'Flucht aus der Weiblichkeit' (1926), 'Die Verleugnung der Vagina' (1933) en 'Das Problem des weiblichen Massochismus' (1934). Deze en andere artikelen werden posthuum gebundeld (Horney, 1967). In haar later werk komt dit thema niet meer voor.

Omdat Horney's psychologie van de vrouw Freuds theorie hierover als uitgangspunt heeft en een reactie is op sommige aspecten ervan, zullen eerst in grote lijnen Freuds ideeën geschetst worden, waarna Horney's reactie besproken wordt.

Freud over de psychologie van de vrouw

Voor Freud is de psychologische ontwikkeling van het individu nauw verweven met diens psychoseksuele ontwikkeling. De drijvende kracht van het seksuele leven, en dus van de psychoseksuele ontwikkeling, is de libido. Nu is er volgens Freud slechts één libido, die zowel voor de man als de vrouw in functie van de seksualiteit staat. Een 'vrouwelijke libido' bestaat dus niet. Daarenboven speelt tot aan de puberteit voor beide geslachten uitsluitend de fallus een rol in de seksuele ontwikkeling. De 'eigenlijke vrouwelijke vagina blijft nog voor beide geslachten onontdekt' (Freud, 1933).

Voor het meisje is de klitoris, als lichaamsdeel overeenkomend met de penis, het erotisch orgaan. Om vrouw te worden moet het kleine meisje een moeilijke evolutie doormaken. In geval van een gunstige ontwikkeling moet ze, bij het doormaken van de oedipale fase, twee moeilijkheden overwinnen die geen ekwivalent hebben bij de jongen. Voor het meisje verandert zowel de erogene zone als het centrale objekt. Immers, waar de jongen zijn partner uit de voorafgaande libidinale ontwikkelingsfasen, met name de moeder, kan behouden, moet het meisje haar loslaten en de stap naar vader zetten. Verder verliest de klitoris geheel of gedeeltelijk zijn gevoeligheid en daarmee ook zijn belangrijkheid ten voordele van de vagina, terwijl de jongen kan doorgaan in zijn seksuele beleving met hetzelfde orgaan (Freud, 1904).

De moeilijkheden beginnen, wat het meisje betreft, op het ogenblik dat ze ontdekt dat de jongen een penis heeft en zij niet. Ze reageert op deze ontdekking met een sterk verlangen ook een penis te hebben, en met een nijd ten opzichte van hen die er wel een hebben. Zij valt ten prooi aan wat Freud 'penisnijd' genoemd heeft.

Deze penisnijd beïnvloedt haar hele verdere evolutie, mede de vorming van haar karakter. Het ontdekken van haar 'kastratie' betekent in de ontwikkeling van het kleine meisje een keerpunt. Het is tegelijkertijd een mogelijk vertrekpunt van zowel haar latere vrouwelijkheid als van eventuele neurosen en perversies.

Wanneer tegen het einde van de fallische fase van de libidinale ontwikkeling de seksualiteit niet te sterk verdrongen is, kan de ontwikkeling in de richting van een normale vrouwelijkheid gaan. De passiviteit krijgt nu de bovenhand, en het verlangen naar de penis gaat over in het verlangen naar een kind van de vader. Immers, volgens Freud kan een vrouw slechts een volledig bevrediginggevend relatie hebben met een zoon, die dan de vervulling representeert van haar diepe wens een penis te bezitten (Freud, 1933).

Freud zoekt in de penisnijd de diepere wortels van vele karaktertrekken van de vrouw. Zo ziet hij de vrouwelijke minderwaardigheidsgevoelens als een uitdrukking van het misprijzen van de vrouw tegenover haar eigen sekse, omwille van het ontbreken van de penis. De vrouwelijke ijdelheid is volgens hem een gevolg van de noodzaak om dit gebrek te compenseren. Dat jaloezie en nijd een grote rol kunnen spelen in het karakter van een vrouw is een direct gevolg van de penisnijd (Horney, 1939).

Tevens zou het sadistische element in de seksualiteit van de vrouw een zwakkere rol spelen dan bij de man (Bally, 1961). Freud brengt dit in verband met de 'onderontwikkeling van de penis' en stelt dat dit de omzetting van seksuele impulsen in tederheidsgevoelens vergemakkelijkt (Freud, 1924).

De reactie van Horney op Freud

Zowel Freud als Horney vertrokken vanuit klinische gegevens (Kelman, 1965). Horney toetste Freuds theorie aan wat ze in haar praktijk

ervaarde met haar patiënten en analisten in opleiding. Met Freuds theorie als invalshoek neemt ze tevens zijn conceptueel kader grotendeels over. Dit modificeert ze en bouwt erop verder (Sahakian, 1965). In latere werken brengt ze vrij ingrijpende wijzigingen aan, bijv. in 'New ways of psychoanalysis' (1939) waar ze Freuds libido-theorie verwerpt. Ook in haar geschriften over de psychologie van de vrouw komen, naast de gelijkenissen, enkele markante verschillen tussen de opvattingen van Freud en Horney naar voren.

Verwerping van het fallisch seksueel monisme

Net als Freud benadrukt Horney het belang van de psychoseksuele ontwikkeling voor de psychologische ontwikkeling in het algemeen. Ze expliciteert meermaals dat ze het heeft over de 'psychologie van de vrouw als een geheel' (Horney, 1926 en 1933) en dus niet, zoals Bischof (1964) het verkeerd aankondigde, over de 'seksualiteit van de vrouw'. De klinische observatie van zuigelingen en kleuters bracht Karen Horney ertoe twee types van libidinale organisatie te onderscheiden: een mannelijke en een vrouwelijke. Ze ontdekte dat het kleine meisje reeds de eerste maanden typisch vrouwelijke gedragingen heeft. Tevens ontdekt het kleine meisje vrij vroeg vaginale prikkelingen die aanleiding kunnen geven tot vaginale masturbatie. De klitorale masturbatie komt in de tijd na de vaginale, en is het gevolg van de verdringing van de vaginale activiteit. De klitoris wordt afgeschilderd als een hindernis waarvan de libidobezetting een verdediging toelaat tegen het geweld van de 'vrouwelijke' archaïsche driften (Horney, 1932). Omwille van deze opvattingen klasseren Dolto en Roublef (1968-73) haar bij de Engelse school naast E. Jones, M. Klein en S. Isaacs. Deze school staat tegenover de Weense school die het fallisch seksueel monisme aanhangt, met S. Freud zelf en verder R.M. Brunswick, H. Deutsch en J. Lampl de Groot.

Horney's bedenkingen bij de 'penisnijd'

In 'Zur Genese des weiblichen Kastrationskomplexes' (1923) vraagt Horney zich af, of het kastratiekompleks wel gereduceerd kan worden tot de penisnijd. De penisnijd, die volgens haar niet biologisch gegrond is, is toch reëel en vindt zijn oorsprong in een werkelijk bestaande benadeling van het kleine meisje, dat omwille van haar anatomie niet in staat is te wateren 'als een jongen', wat haar de suggestie van macht, onnipotentie zou geven, haar zou toelaten haar behoefte om haar genitaliën te zien te bevredigen en masturbatie zou faciliteren.

Deze penisnijd is evenwel niet het kastratiekompleks. Hierbij komt immers nog een tweede cruciale fase kijken die niets te maken heeft met de penisnijd. Het kleine meisje, dat opgevoed wordt met haar biosociale gegevenheid, gaat zich identificeren met haar lotgenote, de moeder, en neemt haar vader als liefdesobject. Er ontstaat een sterke binding met de vader. Wanneer de realiteit aantoonde, dat de vader aan haar seksuele wensen niet tegemoet komt, beleeft ze dit als een verwerping. Het

fantas
ping, i
Door
daarm
vader
de pe
houdir
gerem
Dat a
Horne
wantr

Voor
minee
volge
geen
gaand
een c
penis
gedra
vrouw
man t

Dit z
imme
een p
reder
ander
ertoe
tende
heid
mann
teger

Het
omda
preg
frust
aan
man
bepa
1926

Dat
Horn
te z
privi
zoal
sche
kultu

fantaseren over een verkrachting door de vader, gevolgd door verwerping, is hier van essentieel belang, en niet de penisnijd.

Door de realiteit gedwongen, haar liefde voor haar vader op te geven, en daarmee ook het verlangen naar een kind, gaat het meisje zich met haar vader identificeren en regresseert zo tot het pregenitaal stadium waarin de penisnijd werkelijk dominant was. Dit heeft tot gevolg dat haar houding tegenover haar vader, en tegenover elke andere man, steeds geremd zal blijven en vermengd zal zijn met een wens tot weerwraak. Dat aldus liefde en vijandigheidsgevoelens verweven zijn, heeft volgens Horney tot gevolg dat er naast aantrekking, tegelijkertijd ook een wantrouwen aanwezig is tussen de geslachten (Horney, 1932).

Voor de hypothese dat de vrouw op biologische grond psychisch gedetermineerd zou zijn tot het verlangen naar het bezit van een penis, zijn er volgens Horney onvoldoende bewijzen, waardoor ze stelt dat de penisnijd geen biologische noodzaak is. De gegevens die Freuds opvatting dienaangaande ondersteunen zijn pover, aldus Horney (1939), en zijn beperkt tot een drietal observaties: kleine meisjes drukken vaak de wens uit een penis te hebben of te hopen dat die nog wel zal groeien; sommige meisjes gedragen zich voor de puberteit op een jongensachtige manier; volwassen vrouwen drukken vaak de wens uit, hetzij expliciet, hetzij in dromen, een man te zijn.

Dit zijn volgens Horney zwakke argumenten. Het kleine meisje verlangt immers even sterk naar het hebben van borsten als naar het bezitten van een penis. Het mannelijk gedrag is te wijten aan duidelijk konstateerbare redenen zoals opstandigheid, de wanhoop onaantrekkelijk te zijn, enz. De andere redenen die Freud, en met hem vele andere psychoanalysten, ertoe brachten het belang van de penisnijd te overschatten, zoals de tendens tot diktatoriale macht, tot egocentrische ambitie, tot jaloersheid en tot het bekladden van anderen, komen zowel bij neurotische mannen als bij neurotische vrouwen voor en worden daarenboven zowel tegenover vrouwen en kinderen als tegenover mannen geuit.

Het feit dat in onze cultuur kleine meisjes niet fair behandeld worden omdat hen niet in dezelfde mate als kleine jongens toegestaan wordt pregenitale driftstuwingen te bevredigen (Natterson, 1966), is de aktuele frustratie, die tot gevolg heeft dat het meisje meer belang gaat hechten aan de penis. Daarnaast beschrijft Horney hoe ze verwonderd was bij de man analoge, intense nijd ten opzichte van de vrouw te ontdekken, meer bepaald een nijd om de zwangerschap, geboorte en moederschap (Horney, 1926).

Dat de penisnijd toch zo'n belangrijke, centrale rol kan spelen, is volgens Horney het gevolg van kulturele factoren. Zo kan het verlangen een man te zijn de uitdrukking zijn van het verlangen naar die kwaliteiten en privileges die in onze cultuur als typisch mannelijk beschouwd worden, zoals kracht, moed, onafhankelijkheid, enz. (Horney, 1939). Elk onderscheid, wat de penisnijd betreft, tussen man en vrouw is het gevolg van kulturele inwerking en dus relatief. Wyss (1961) vermeldt dat volgens

Horney enkel in een patriarchale, op de man georiënteerde maatschappij een dergelijk overdreven belang kan worden toegemeten aan het mannelijk lid.

Het masochisme

Een ander essentieel verschilpunt tussen Freuds opvattingen en die van Horney wat betreft de psychologie van de vrouw, is de betekenis die ze aan het masochisme hechten (Horney, 1935). Dat Freud het masochisme de elementaire energie noemt van het mentale leven van de vrouw, is volgens Horney een foute generalisatie, gebaseerd op Freuds veronderstelling dat dit masochisme bij nagenoeg alle neurotische vrouwen een belangrijke rol speelt. Antropologisch onderzoek moet nog uitwijzen of die veralgemening behouden mag worden, aldus Horney. Ze uit sterke vermoedens dat de veralgemening niet zal worden volgehouden, omdat volgens haar het frekwenter voorkomen van masochisme bij de vrouw dan bij de man een cultureel bepaald feit is.

Het masochisme is een poging tot het verkrijgen van veiligheid en voldoening in het leven door het uitwissen van de afhankelijkheid. Zo ligt bijv. in de bedoeling van de masochistische vrouw zich zwak en onmachtig te laten voorkomen, om de andere controle te verwerven. Dergelijke attitudes zijn het gevolg van de grote afhankelijkheidspositie van de vrouw, van de nadruk die in onze cultuur gelegd wordt op haar zwakheid en broosheid, van de veelverbreide idee dat het in de aard van de vrouw ligt op anderen te steunen. Volgens Horney is het noodzakelijk dat deze factoren inwerken op een neurotische persoon om masochisme te veroorzaken.

Horney stelt dat masochisme duidelijk onderscheiden moet worden van de angst bij de vrouw om liefde te verliezen. Volgens haar maakt Freuds bewering dat de fundamentele angst van de vrouw de angst is om liefde te verliezen, onafscheidelijk deel uit van zijn postulaat volgens hetwelk er in de ontwikkeling van de vrouw factoren voorkomen die tot masochisme leiden. Immers, in de mate waarop de masochistische tendensen een teken zijn van affektieve afhankelijkheid van anderen, en in de mate dat een van de dominante masochistische tendensen om zich tegen angst te beschermen erin bestaat affektie te verkrijgen, is de angst om liefde te verliezen een specifieke masochistische trek.

Volgens Horney evenwel is de angst om liefde te verliezen ook eigen aan de 'gezonde' vrouw, terwijl masochisme typisch een neurotische uiting is. Weer zoekt Horney de oorzaak van de angst om liefde te verliezen in culturele factoren. De vrouw wordt er in onze cultuur toe gebracht een overdreven waarde te hechten aan de liefde of het geliefd zijn en bijgevolg ontwikkelt ze een sterke angst om deze liefde te verliezen: in onze cultuur leeft de vrouw in omstandigheden die haar weg houden van grote politieke en economische verantwoordelijkheden, en haar leven inperken tot de persoonlijke affektieve sfeer.

Enkele beschouwingen

Uit het voorafgaande blijkt duidelijk dat Horney in haar psychologie van de vrouw een sterk aksent legt op kulturele factoren. Het moge dan waar zijn dat Horney in haar argumentatie erg simplistisch is (Liston, 1974) en her en der pars pro toto (Bonaparte, 1951), het inbrengen van een nadruk op de sociale en kulturele factoren binnen een op het individu gecentreerde, biologisch en fysiologisch gegronde theorie als die van Freud, was zeker in die tijd een grote verdienste. Niettemin kan Munroe (1955) terecht stellen dat Horney te weinig gebruik maakte van de beschikbare antropologische gegevens.

Freud schijnt van Horney's opvattingen op de hoogte geweest te zijn, zoals we kunnen opmaken uit zijn brief aan Carl Muller-Braunschweig waarvan we een deel bij Mitchell (1974) kunnen lezen. Freud stelt er niet akkoord te gaan o.a. met Horney, omdat ze "geen klaar en duidelijk onderscheid maakt tussen wat psychisch en wat biologisch is, dat ze poogt een strikt parallelisme aan te tonen tussen beiden en dat ze, gemotiveerd door die intentie, onnadenkend psychische factoren konstrueert die niet kunnen worden bewezen en dat ze daardoor veel primaire processen moet gaan verklaren als reactief en regressief..." (Mitchell, 1974).

Freud zegt, althans in het gedeelte van de brief die Mitchell afdrukt, niet waarover hij het konkreet heeft, maar uit wat vooraf gaat kunnen we veronderstellen dat hij doelt op Horney's opvattingen dat vaginale prikkelingen voorafgaan aan klitorale, en waarin ze dus Freuds fallisch seksueel monisme verwerpt. Freud verwerpt op zijn beurt Horney's bevindingen. Laplanche en Pontalis (1967) stellen dat "het feit dat Freud vasthoudt aan zijn thesis, gemotiveerd wordt vanuit de centrale functie die hij voor beide seksen aan de fallus toeschrijft."

Naast de nadruk op kulturele factoren is ook Horney's zoeken naar de werkelijke aard van de vrouw opvallend. Dat beide tendensen niet steeds compatibel zijn, is de basis van Mitchells kritiek (1974), waar ze beweert dat Horney's belangrijkste verwijzingen naar de ondergeschikte positie van de vrouw zonder betekenis worden door haar impliciet en expliciet zoeken naar de vrouwelijke essentie. Niets is waar of vals, maar het denken maakt het zo, aldus Mitchell. Wanneer nu een patriarchaal denken dominant is in de cultuur, zal het vrouw-zijn, de vrouwelijkheid, dit systeem weergeven. Wat 'eigen aard' genoemd wordt heeft steeds elementen in zich van de voorstelling ervan in het mentale leven (Palman, 1976).

Tot dusver zijn de voornaamste verschilpunten tussen Freud en Horney wat de psychologie van de vrouw betreft, beschreven. Er zijn er ongetwijfeld nog meer aan te duiden, maar de hier aangehaalde zijn o.i. fundamenteel, terwijl verdere verschilpunten op details teruggaan zonder essentiële veranderingen of toevoegingen te brengen.

Als besluit zou ik willen suggereren, dat het een interessante aanvulling zou kunnen zijn op Horney's werk, haar theorie over de psychologie van de vrouw te interpreteren in functie van haar latere ideeën. Nadat ze Freuds libidotheorie verworpen had, formuleerde ze haar basishypothese: "in elk mens is een innerlijke drang of drijfveer aanwezig om zijn eigen mogelijkheden te realiseren. Wordt deze drijfveer niet door externe omstandigheden tegengewerkt, dan zal het individu zijn 'echte zelf' ontwikkelen" (Horney, 1950).

Alhoewel Salzman (1962) terecht beweert dat Horney's hypothese even moeilijk te valideren valt als Freuds driftleer, hebben de ontwikkelingen in de humanistische psychologie, beroep doende op ons intuïtief juistheidsbesef (Child, 1974), aangetoond, dat er in het menselijk functioneren nog heel wat 'feiten' zijn die met de aktueel gangbare wetenschappelijke criteria moeilijk te bewijzen zijn (Maslow, 1962).

Literatuur

- BALLY, G. (1961), 'Einführung in die Psychoanalyse Sigmund Freuds'. Reinbek: Rowohlt. (Vertaling, 'De psychoanalyse van Sigmund Freud'. Utrecht-Antwerpen: Spectrum Aula, 1971.)
- BISCHOF, L.J. (1964), 'Interpreting personality theories'. New York: Harper & Row.
- BONAPARTE, M. (1951), 'De la sexualité de la femme'. Paris: Presses Universitaires de France (heruitgave in pocket-editie, reeks 10/18, 1967).
- CHILD, I.L. (1974), 'Humanistische psychologie en de research traditie'. Haarlem: De Toorts (Vertaling van: 'Humanistic psychology and the research tradition', New York: John Wiley, 1973.)
- DOLTO, F.; I. ROUBLEF (1968-73), 'Femme.3. La sexualité féminine'. In: Encyclopaedia Universalis, volume 6.
- FREUD, S. (1904), 'Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie'. Gesammelte werke V. Frankfurt am Main: S. Fischer.
- FREUD, S. (1924), 'Der Untergang des Oedipuskomplexes'. Gesammelte Werke. XIII. Frankfurt am Main: S. Fischer.
- FREUD, S. (1933), 'Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse'. Gesammelte Werke XV. Frankfurt am Main: S. Fischer.
- HORNEY, K. (1926), 'The flight from womanhood'. In: Horney (1967).
- HORNEY, K. (1932), 'The dread of woman'. In: Horney (1967).
- HORNEY, K. (1933), 'The denial of the vagina'. In: Horney (1967).
- HORNEY, K. (1935), 'The problem of feminine masochism'. In: Horney (1967).
- HORNEY, K. (1937), 'The neurotic personality of our time'. London: Kegan Paul (Vertaling: 'De neurotische persoonlijkheid van deze tijd'. Utrecht: Bijleveld, 1966).
- HORNEY, K. (1939), 'New ways in psychoanalysis'. London: Kegan Paul.
- HORNEY, K. (1945), 'Our inner conflicts'. New York: Norton.
- HORNEY, K. (1950), 'Neurosis and human growth'. New York: Norton.
- HORNEY, K. (1967), 'Feminine psychology'. New York: Norton.
- KELMAN, H. (1965), 'New perspectives in psychoanalysis'. New York: Norton.
- LAPLANCHE, J.; J.B. PONTALIS (1967), 'Vocabulaire de la psychanalyse'. Paris: Presses Universitaires de France.
- LISTON, R.A. (1974), 'Healing the mind'. New York: Praeger (Vertaling: 'Kijk op mensen'. Rotterdam: Lemniscaat, 1975).

- MASLOW, A.H. (1962), 'Towards a psychology of being'. Princeton: Van Nostrand (Vertaling: 'Psychologie van het menselijk zijn'. Rotterdam: Lemniscaat, 1971).
- MITCHELL, J. (1974), 'Psychoanalysis and feminism'. Penguin Books.
- MUNROE, R. (1955), 'Schools of psychoanalytic thought'. New York: Holt, Rinehart, Winston.
- NATTERSON, J.M. (1966), 'Karen Horney, the cultural emphasis'. In: Alexander, F., S. Eisenstein & M. Grotjahn (eds.), 'Psychoanalytic pioneers'. New York: Basic Books.
- PALMANS, E. (1976), 'Karen Horney, een neo-freudiaanse dieptepsychologie en haar pedagogische implicaties'. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven.
- RUBINS, J.L. (1972), 'Developments in Horney psychoanalysis 1950 - 1970'. New York: Krieger.
- SAHAKIAN, W.S. (1965), 'Psychology of personality: readings in theory'. Chicago: Rand McNally.
- SALZMAN, L. (1962), 'Developments in psychoanalysis'. New York: Grune & Stratton (Vertaling: 'Van Freud tot nu - recente ontwikkelingen in de psychoanalyse'. Arnhem: Van Loghum Slaterus, 1967).
- WILSON, C. (1972), 'New pathways in psychology. Maslow and the Post-Freudian revolution'. New York: Wilson (Vertaling: 'Van Freud tot Maslow'. Rotterdam: Lemniscaat, 1973).
- WYSS, D. (1961), 'Die tiefenpsychologischen Schulen von den Anfängen bis zur Gegenwart'. Göttingen: Vandenhoeck & Rupprecht.